

УДК 351.77

Я. Ф. Радий,
доктор наук з державного управління, професор,
Національна академія державного управління при Президентові України
В. В. Євтушенко,
здобувач, кафедра управління охороною суспільного здоров'я,
Національна академія державного управління при Президентові України

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА МЕДИЦИНА ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН¹: ГЕНЕЗА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (ДО ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ І ЦІЛИТЕЛЬСТВА)

Y. Radysh,
Doctor of public administration , professor,
V. Ievtushenko,
applicant, Dept. of Public Health,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

UKRAINIAN COMPLEMENTARY AND ALTERNATIVE MEDICINE
AS A NATIONAL PHENOMENON: GENESIS AND DEVELOPMENT PROSPECTS
(BEFORE THE PROBLEM OF STATE GOVERNANCE IN THE SPHERE OF COMPLEMENTARY
AND ALTERNATIVE MEDICINE AND HEALING)

У статті, на основі аналізу низки літературних джерел українських та російських авторів, досліджено генезу та виявлено перспективи розвитку української народної медицини як національного феномену, як філософії Українського народу.

The article, based on the analysis of a number of literature sources from Ukrainian and Russian authors, the genesis was investigated and the prospects of Ukrainian alternative medicine as a national phenomenon and Ukrainian people philosophy was found.

Ключові слова: українська народна медицина, цілителство, національний феномен, генеза та перспективи розвитку, державне управління.

Key words: Ukrainian complementary and alternativ medicine, healing, national phenomenon, genesis and development prospects, state governance.

"Суспільство живе визнаними істинами".

Оноре де Бальзак

"...медицина не может избежать эмпиризма и заимствования от народа, так как она создавалась из народной медицины".
Митрополит Серафим (Чичагов)

ВСТУП

У період духовного відродження української нації й розбудови державності України однією з головних проблем вітчизняної вищої школи є формування високоосвіченого, культурного, гармонійно розвиненого фахівця з глибокими знаннями історії та культури Українського народу.

У контексті даного дослідження не можна не погодитися з думкою відомого українського дослідника, вченого-енциклопедиста і принципового політика Л.А. Пирого про те, що "Значення історичної науки та історії культури як суспільно-історичного явища для національної самосвідомості народу не викликає сумнівів. Актуальність наукових досліджень у цій галузі набуває особливої ваги для українців у нинішню пору, пору відродження національної гідності, гуртування на засадах національної ідеї та державотворення. ...Інтегральною складовою загальної історії та культури народу є історія медицини в широкому розумінні цього поняття" [11, с. 5].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним з невичерпних джерел пізнання зародків медичної допомоги в Україні є вивчення заходів і засобів народної медицини. Вона також є "...основною для проведення порівняльних досліджень, виявлення генетичних і етнокультурних зв'язків між народами (З.Є. Болтарович). Народна медицина далекого минулого відтворює взаємозв'язок між елементами матеріалістичного та містичного пізнання світу, глибинний взаємозв'язок між матеріальною та духовною культурою наших предків, тисячолітні автохтонні традиції, яких ми не сміємо забувати і зобов'язані примножувати все те, що відповідає нашому сьогоднішньому баченню та розумінню світу" [11, с. 86].

Вивчення народної медицини потребує ґрунтового ознайомлення з її історією. Адже неможливо досліджувати ті чи інші аспекти української народної медицини і цілителства без глибокого знання їх історії. Бо саме історія тієї чи

¹ Феномен — факт емпіризму; фізичне чи психічне явище, яке виступає предметом спостереження; у філософії І. Канта — предмет можливого пізнання [27, с. 1411].

Феномен (грец. те, що з'являється) — 1. Рідкісне, незвичайне, виняткове явище. 2. Філософ. Явище, єдине в своєму роді, взяте в його цілісності, в єдності з його сутністю й дане нам у досвіді, сприйняте органами чуттів [24, с. 224].

іншої галузі знань дає можливість зрозуміти її глибинну сутність, дослідити основні етапи становлення та виявити тенденції її подальшого розвитку.

Народна медицина як важлива галузь народної культури стоїть на межі двох наук — медицини та етнографії і, зрозуміло, привертає до себе увагу як медиків, так і етнографів. Але якщо представників медико-біологічного циклу цікавлять насамперед прикладні аспекти народної медицини, тобто лікувальні засоби, які являють собою з точки зору медичної практики² найціннішу й найсуттєвішу її частину, то коло зацікавлень етнографії значно ширше. Крім чисто практичних завдань, її цікавить народна медицина як складова частина традиційно-побутової культури, в якій знайшов відображення світогляд народу, його багатий життєвий досвід [3, с. 3].

АКТУАЛЬНІСТЬ ТА МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

На важливості наукового пошуку щодо становлення та перспектив розвитку народної медицини і цілительства в Україні наголошують дослідники цієї проблеми: Н. Бенюх [2], З. Болтарович [3], С. Верхратський [4], К. Гарник [19], Т. Гарник [5], Я. Ганіткевич [6], О. Голяченко [6], І. Колодюк [10], Л. Пиріг [11], В. Поканевич [12], Ю. Поляченко [13], Н. Серебряннікова [18], С. Соколовський [19], Ф. Ступак [22], М. Сятиня [23], Є. Товстуха [25; 26] та інші дослідники.

Однак, незважаючи на певні розробки вітчизняних дослідників, слід визнати, що досі залишаються невирішеними чимало питань, пов'язаних з опрацюванням генези та виявленням перспектив розвитку української народної медицини. Відтак, необхідність теоретичного обґрунтування системи державного регулювання народних методів лікування і цілительства й зумовлюють актуальність теми даного дослідження.

Актуальність дослідження посилюється нагальною необхідністю удосконалення національного законодавства щодо державного регулювання народної медицини і цілительства в Україні в контексті реформування здравоохоронної галузі.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета даного дослідження полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні генези та виявленні перспектив розвитку народної медицини і цілительства в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Коротко зупинимось на обговоренні поняття "народна медицина".

Першим серед тих, хто займався спеціальним дослідженням прийомів, підходів і законів правильного мислення, доказів, утворення понять та виведення з них нових суджень, отримуючи при цьому нові знання, історики називають учня Платона — видатного давньогрецького філософа і вченого-енциклопедиста Аристотеля (384—322 рр. до н.е.). Його думка про те, що шлях до сутності явища лежить через його визначення, відома і поділяється вченими всього світу [28].

В "Большой медицинской энциклопедии" (Москва, 1981) основному поняттю досліджуваної нами проблеми дається наступне визначення: "Народна медицина — нагромаджена народом у процесі історичного розвитку сукупність емпіричних знань про прояви захворювань, лікувальні властивості рослин, речовин тваринного, мінерального походження, а також низка практичних заходів, спрямованих на запобігання хворобам та їх лікування".

Ширше, але менш окреслене визначення, як зазначає академік Л.А. Пиріг, подає З. Болтарович: "Народна меди-

цина — складний комплекс, в якому поєдналися позитивні емпіричні знання і засоби лікувальної магії, народні традиції і пізніші елементи, що влились в народну медицину з професійної, явища широкого міжнародного побутування і досвід місцевих спостережень, нашарування різних епох" [11, с. 177].

Автори поділяють думку вже цитованого вище Л.А. Пиріга про те, що поняття "традиційна медицина" слід вважати синонімом поняття "народна медицина". Але поняття "народна медицина" недоцільно замінювати як синонімом терміном "побутова медицина", що "...завужує і приземлює суть і значущість традиційної медицини". В широкому плані народна медицина може бути віднесена до альтернативної, додаткової медицини [11, с. 178].

Народна медицина включає найрізноманітнішу медичну практику, методи, знання і переконання у відношенні лікарських засобів рослинного, тваринного і/або мінерального походження; духовну терапію; мануальні методи; вправи, що виконуються окремо або у поєднанні для підтримки здоров'я, а також для діагностики чи попередження хвороби.

Ширина, всеохопність терміну "народна медицина" і великий діапазон видів практики, що ним позначаються, роблять надзвичайно важким її визначення чи опис, особливо у глобальному контексті. Народні медичні знання можуть передаватися усно з покоління в покоління, причому цілі сім'ї можуть спеціалізуватися на конкретних видах лікування, або вони можуть отримуватися в офіційно визнаних університетах. Інколи практика народної медицини може бути обмежена одним географічним районом, а в інших випадках таку практику можна зустріти в різних районах світу. Однак у більшості випадків медична система називається "народною", якщо вона практикується в країні її походження.

Укладачі навчального посібника "Теоретичні аспекти народної медицини" В.В. Поканевич та В.І. Первак подають наступне тлумачення досліджуваному поняттю: "...народна медицина — це одна з соціальних форм організації лікування людей" [12, с. 37]. На переконання вказаних вище авторів, дане визначення "...вказує й на соціальне буття народної медицини, і на її форми. Можна розглядати народну медицину як форму людської діяльності подібної мистецтву або релігії. Ця діяльність є творчою, доцільною, загальною мета якої — здоров'я людини" [12, с. 37].

У контексті викладеного вище зазначимо, що відповідно до Наказу МОЗ України від 19 грудня 1997 р. № 360 "Лікар з народної і нетрадиційної медицини — це спеціаліст з вищою медичною освітою, який має юридичне право надавати первинну багатопрофільну медико-соціальну допомогу населенню з застосуванням методів народної і нетрадиційної медицини"³.

Головними навчальними закладами з підготовки лікарів з народної і нетрадиційної медицини в Україні є [12, с. 60]:

- Медичний університет Української асоціації народної медицини;
- Національна медична академія післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика;
- Дніпропетровська державна медична академія;
- Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького;
- Українська медична стоматологічна академія.

Комплементарна/альтернативна медицина. Терміни "комплементарна медицина" і "альтернативна медицина" в деяких країнах є взаємозамінними з терміном "народна медицина". Поняття "комплементарна/альтернативна медицина" часто відноситься до народної медицини, яка прак-

² 13 червня 2003 р. у програмі "Для тих, хто вдома" на каналі УТ-1 було проведено опитування населення щодо довіри до народної медицини. Висловили довіру до неї 59%, у той час, як офіційній медицині довіряють 29% [12, с. 4].

³ Наказ МОЗ України від 19 грудня 1997 р. № 360 "Про внесення доповнень до Переліку лікарських посад у закладах охорони здоров'я" // Урегулювання діяльності у галузі народної і нетрадиційної медицини в Україні (Збірник матеріалів). — К., 2001. — С. 57—63.

тикується в країні, але не є частиною її власних традицій. Як свідчать самі поняття "комплементарна" і "альтернативна", вони інколи використовуються для опису медичної допомоги, яка вважається додатковою у відношенні до аллопатичної медицини. Однак в окремих країнах юридичний статус комплементарної/альтернативної медицини є еквівалентним статусу аллопатичної медицини, і особа, яка надає первинну медичну допомогу пацієнтам, є практиком комплементарної/альтернативної медицини.

Становлення та розвиток народної медицини на теренах України.

Періодизація української народної медицини

Передумови розвитку та впровадження народної медицини сягають у тисячолітнє минуле давніх культур. За своєю сутністю, це найстаріша медицина, яка відома людству. Протягом віків медицина в основному базувалась на природних речовинах і холистичному підході до людини. Цей досвід збирався, збагачувався, а найбільш цінна його частина використовувалась науковою медициною. У всіх народів існують свої традиційні методи лікування, які віками відбирались і ретельно зберігались у пам'яті поколінь. Саме історичні корені народної медицини дали початок офіційній медицині, яка ґрунтувалась на експерименті та матеріалістичній філософії.

З часів перших цивілізацій незмінним супутником лікування, заснованого на засадах науки, було цілителство, яке в різних народів у різні періоди практикувалося шаманами, чаклунами, відьмами, жерцями, екстрасенсами, біоенергоінформаційними терапевтами тощо. Вони завжди були конурентами у боротьбі за пацієнтів.

Народна медицина на українських теренах виникла і розвивалась з давніх часів. На глибоке переконання авторів використаних нами літературних джерел, українська народна медицина виникла фактично одночасно з початком історичного життя нашого народу і завжди була і залишається невід'ємною частиною культури Українського народу. Її коріння сягає навіть доісторичної, язичної пори життя наших пращурів. Вона пережила потім тисячолітній період вже історичного життя наших попередників — і до наших днів зберегла за собою величезну силу, існуючи поряд з медициною науковою.

До другої половини XVIII ст., тобто впродовж майже двох тисяч років вітчизняна народна медицина залишалась єдиним доступним засобом підтримки здоров'я народів, що населяли терени сьогоднішньої України.

Відомий український історик медицини С.А.Верхратський стверджує, що ще з сивої давнини серед східних слов'ян спостереження і відомості медичного характеру передавались з покоління в покоління за допомогою легенд, билин і переказів. Цілителство в ті часи об'єднувало в собі реальне знання лікувальних сил природи та віру в її дивовижні тайни. Поступово почали виділятися люди, які, володіючи певними здібностями до зцілення та використовуючи досвід попередніх поколінь, краще інших займалися лікуванням захворювань у своїх одноплемінників. Саме вони і стали першими народними лікарями древньої Русі, які увійшли в нашу літературу під назвами знахарів, волхвів (так до XVII ст. продовжували називати знахарів), чародіїв, зелейщиків. Вже в ті часи окремі з них "спеціалізувалися" в лікуванні ран, переломів, пусканні крові, інші — в заволянні зубів, лікуванні очей, прийманні пологів тощо. Для частини цих осіб лікувальна справа була не основним заняттям, а лише додатковим приробітком. Із збільшенням населення міст (за часів найбільшого розвитку населення стародавнього Києва досягало 100 тисяч) великий попит на медичну допомогу сприяв виділенню значної кількості осіб, для яких лікувальна справа була основною професією, частіше спадковою. Основою знань цих лікарів-ремесників був віковий досвід народної емпіричної медицини з елемента-

ми містичного характеру, що зумовлювалося тогочасним світоглядом. Ці народні лікарі користувалися довір'ям у населення і представників влади [4, с. 164].

У народі вони вважались посередниками між людиною і таємними силами природи, які вміли направляти ці сили на користь (чи на шкоду) людині. У сферу їх діяльності входили: суспільні магічні дійства, лікувальне знахарство, гадання щодо особистої долі. За порадою і допомогою до них зверталися як прості люди, так і великі князі, наприклад, перший князь Київський Олег (882 — 912) [1, с. 6; 21, с. 145].

У ранніх наших збірниках законоположень ("Руська правда", XI ст.) згадується про лікарів і винагороду їм за лікування. В цьому ж документі є повідомлення про те, що кривдник, який завдав побої, зобов'язаний окрім виплати потерпілому винагороди в три гривні також оплатити його лікування в лікаря [22, с. 84]. У пізніших списках "Руської правди" ця винагорода називається "лікувальною" [21, с. 146].

Свої лікарські знання та секрети прадавні цілителі передавали з покоління в покоління, від батька до сина, від матері до доньки, створюючи так звані "сімейні школи".

У лікувальній практиці лічці широко використовували різноманітні засоби рослинного, тваринного та мінерального походження. Так, великою популярністю серед населення користувалися ліки, виготовлені з рослин: полину, кропиви, подорожника, квітів липи, листя берези, кори ясеня, ягід ялівця, а також цибулі, часнику, хріну, березового соку тощо. Серед ліків тваринного походження особливе місце посідали мед, сира печінка тріски, кобиляче молоко, борсукове сало. Хорошим лікувальним ефектом володіли і природні засоби мінерального походження.

Пам'ятки давньої літератури, літописи, рукописні травники, лікарські порадики донесли до нас досвід народу в галузі лікування того періоду. Із них довідуємось про народних цілителів, що лікували травами та ліками власного виготовлення. Маємо дані про дівчию Февронію, яка лікувала муромського князя, про Дем'яна Цілебника; про Агапіта, що жив у Києві (XI ст.), лікував князя Володимира і прекрасно знав, яким зіллям лікувати ту чи іншу хворобу. Згадуються в джерелах Єфрем Переяславський, що відкрив у XII ст. в Переяславі "лічебницю"; Григорій Премудрий, Іпат Цілебник та ін.

Традиції української народної медицини тісно пов'язані з монастирями. Так, з великокнязівської доби дійшли до нас згадки про знамениті городи при Лаврському монастирі у Києві, де крім городніх культур вирощували цілющі зела. При монастирях організовувалися шпиталі, де широко застосовувалися традиційні народні методи лікування. Як відомо, такий шпиталь існував при Трахтимирівському монастирі, а після його зруйнування (1678 р.) подібні шпиталі виникають при київському Межигірському монастирі, самарському Пустинно-Миколаївському монастирі, який знаходився в Самарській паланці (сьогодні Новомосковськ Дніпропетровської області) [3, с. 9].

Як стверджує відомий дослідник у галузі медичного права проф. С.Г. Стеценко, порівнюючи якість надання медичної допомоги при різних формах організації лікарської допомоги в Київській Русі (народна медицина, монастирська медицина та світська (міська) медицина), перевага була за світською (міською) медициною, що пояснюється наступним: лікарі у сфері міської медицини працювали на професійній основі; надання медичної допомоги було джерелом їх прибутків; княжі сім'ї та знатні люди в разі потреби зверталися до міських лікарів, що було додатковим стимулом для підтримки високого рівня якості надання медичної допомоги⁴.

Українська народна медицина привернула увагу дослідників з середини XIX ст., хоча, як зазначалося вище, надзвичайно великий досвід народного лікування містять писемні пам'ятки давньоруської культури, зокрема "Ізборник"

⁴ Стеценко С.Г. Медицинское право: учебник. — СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2004. — 572 с.

Святослава (1073 р., 1076 р.), літописи, "Травники", "Вертогради". Ці своєрідні медичні енциклопедії набувають поширення на теренах України з XVI ст. [3, с. 5].

З тогочасних праць енциклопедичного характеру, в яких міститься багато відомостей медичного змісту, особливе місце займає "Ізборник Святослава", перекладений у X ст. з грецької на болгарську мову і переписаний у 1076 р. для сина Ярослава Мудрого Святослава.

В "Ізборнику" знаходимо поради, як лікувати шлунково-кишкові розлади, шкірні хвороби, дається опис деяких вродливостей, раку. З ліків згадується блекота, болиголов, полин, оцет, мед, жовч, мідь, припікання залізом. Підкреслюється особливе значення для здоров'я постійного підтримання бадьорості — "печаль далече отрини от себя, да не вскоре состареешься" [4, с. 165].

Основним методом лікування ран у давнину були пов'язи, або "об'язи", як їх тоді називали. Згодом почали використовувати і деякі хірургічні прийоми: зшивання нитками, трепанація черепа, "оттираніє" (ампутація) кінцівок, "вилуцвання лохтіїв". З середини XVII ст. починають проводити операції на кістках. Виймати сторонні тіла, зондувати рани.

Для лікування переломів кісток на пошкодженні місця накладали мазі або пластирі, а для іммобілізації використовувалися лубок. Для лікування опіків використовували листя лободи, подорожника. Стародавні лікарі вміли лікувати відмороження. З цієї метою використовували ліки, які цілители готували з сировини рослинного або тваринного походження.

У рукописах XVII—XVIII ст. коліт і ентероколіт, які часом спостерігалися у військових колективах, описуються як "утробний понос" або "утробное течение". Для їх лікування призначали відвари лікарських рослин, які мають в'язучу (кора дуба, ромашка лікарська) та протизапальну (подорожник) дію. Коли ж у перебігу хвороби переважав запор, то рекомендували їсти сливи та вишні.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького для лікування гнійних ран застосовували вологу хлібну цвіль (прообраз сучасних антибіотиків), а також настої подорожника великого, звіробою звичайного, калгану, родовика лікарського, деревію звичайного та ін. Козаки цього періоду мали певні знання гігієни. Так, відомий дослідник битви під Берестечком І.К.Свешніков пише: "Кількість знахідок на переправі дозволяє ствердити, що кожний козак носив ложку у шкіряному футлярі на поясі...". Це свідчить про високий рівень особистої культури й гігієни у козацькому війську, так само як і звичай голити голову. Козацька верхівка інколи користувалася металевими посрібненими ложками та столовими приборами, що складались із столового ножика та двозубої виделки у подвійному шкіряному футлярі. На відміну від козаків, як свідчить дослідник питань, пов'язаних з кулінарією середньовічної Польщі, Т. Пжипковський, рядовий шляхтич носив ложку за халявкою, будучи завжди готовим витягнути її на запрошення до столу магната, який часто пригощав біднішу шляхетську братію. Свої люльки запорозькі козаки, як писав Д. Яворницький, вкладали за смушеву оторочку шапки [7].

Серед козацьких речей загального користування, знайдених групою українських археологів під час розкопок на місці Берестейської битви, виявлено й предмети пов'язані з козацькою "медициною". Знайдено невеличку сіро-коричневу мисочку з лійчасто розхиленими стінками, в якій містилася чорно-коричнева маса зі слабким смолоподібним запахом, а зверху лежав шматочок якогось мінералу. Аналіз засвідчив, що чорно-коричнева маса є мазю, яка за своїм складом нагадує концентрат дистильованого дьогтю з домішкою порошку антимоніту. Відомо, що антимоніт був основною складовою частиною ліків від різних хвороб, у його цілющі властивості середньовічні медики вірили як у панцею, застосовуючи як і при внутрішніх, і при зовнішніх захворюваннях, у тому числі й для лікування ран. Відомий своєю

вченістю Миколай Остророг, прозваний Б. Хмельницьким "Латиною" у листі до луковського старости Б. Казановського у 1633 р. писав, що вміння без чесності "...є як чистий антимоніт, котрий є отрутою, але коли є злагоджений іншими засобами є прекрасним ліком" [14, с. 66—69].

Під час згаданих вище розкопок знайдено кулясту пляшку з тонкого скла вишневого кольору зі свинцевою нарізаною горловиною і вгнутих дном та опуклістю в центрі. Мабуть, вона використовувалася для зберігання ліків. Для цього ж, певно призначалася ще одна знахідка — невеличка чотиригранна посудина з прозорого скла з лійковою горловиною і округлим заглибленням у центрі. На внутрішній поверхні її стінок зберігся шар якоїсь білої твердої речовини мінерального походження.

Були серед знахідок і ймовірні козацькі хірургічні інструменти: трикутний ніж з загостреною по боках і на кінці робочою частиною та чотиригранним держакком, ланцето-подібний предмет з видовжено-овальною робочою частиною і округлим держакком з розклепаною головою та прикріпленою до неї рухомою петелькою-вухком.

Не можна тут не сказати і ще про одну дуже цікаву знахідку, що була свідком Берестейської битви, — шкіряний гаманець з винятково оздобленим прорізним орнаментом передньої стінкою. Композиція орнаменту складається з солярних знаків (вписані у кола хрести), ес-овидних, овальних, прямокутних, ромбовидних, напівкруглих та округлих порізів, під якими, очевидно, буда підкладена червона тканина. Орнамент, на думку дослідників, має магічне значення (знаки сонця, рослин, та родючості) і очевидно, виконував функції оберегу, захищаючи свого володаря від недобрих очей. Нашим предкам, звичайно теж надокучали захворювання зубів та ротової порожнини, які у той час називали "ртяною хворью". Для лікування різних видів стоматиту використовували мед, який, як тепер відомо, має добрі бактерицидні та ранозагоювальні властивості. Серед застережень, про які нагадувалося військовикам, знаходимо і таке, що: "...печень у мужчин болит после питья излишнего...". Для лікування захворювань печінки запорізькі козаки використовували лікарські рослини, які мають спазмолітичний і жовчогінний вплив. Це ганус звичайний, м'ята перцева, полин гіркий, ромашка лікарська, чистотіл великий. Ці рослини дуже широко використовуються в медицині й сьогодні. А подальше вивчення давньоукраїнських медичних джерел є одним із найперспективніших напрямів історико-медичних досліджень, які можуть відігравати позитивну роль у духовному відродженні української медицини.

Грунтуючись на викладеному вище, автори поділяють думку З. Болтарович про те, що Запорізька Січ мала добре продуману систему надання медичної допомоги хворим та пораненим козакам. Тут були свої досвідчені костоправи, характерники, добрими знавцями фітотерапії були старі козаки-пасічники. Починаючи з XVI ст. медичну допомогу запорізьким козакам надають представники народної хірургії — цирульники, які здобували фахові знання в цехах цирульників, що існували в багатьох містах та містечках України. За часів гетьманування Івана Мазепи відомим центром культивування лікарських рослин були Лубни, які зберегли цю традицію до захоплення влади більшовиками і навіть довше. Перед Першою світовою війною тут ще існували гуртові комори, куди селяни звозили сушене зілля зі своїх плантацій. Лубни були одним з кращих постачальників лікарської сировини на експорт в перші роки більшовицької влади [3, с. 10].

Українській народній медицині за час її існування судилося пережити періоди бурхливого розвитку і стагнації, спаду та нового піднесення. Слід наголосити на тому, що інтерес до народної медицини на теренах України помітно зростає у скрутні часи, часи воєнних лихоліть і розрухи.

Сьогодні ми є свідками дедалі зростаючого інтересу до цієї ще недавно незаслужено забутої, ігнорованої науковою

медициною ділянки народних знань, важливої складової української національної культури.

Автори поділяють думку відомого українського дослідника в галузі народної медицини і цілительства З. Болгарович про те, що причиною відновлення широкої зацікавленості надбаннями народної медицини є не тільки кризовий стан офіційної медицини. Важливу роль в цьому відіграє прагнення Українського народу до відродження своїх духовних цінностей, пізнання отчих звичаїв і традицій, національних надбань духовної та матеріальної культури. І українська народна медицина, що увібрала в себе мудрість багатьох поколінь, зберегла свою етнічну специфіку, ставши філософією українців, характеризується багатством локальних варіантів, наявністю багатьох архаїчних елементів, є вдячним матеріалом. Відрадно, що після багатьох років ігнорування до неї звертається й офіційна медицина [3, с. 10].

Як стверджує знаний у світі фітотерапевт Є. Товстуха, в українській народній медицині та фітотерапії наразі не використовується навіть тисячної долі її потужних властивостей, можна сподіватися, що третє тисячоліття неодмінно стане для української народної медицини потужним проривом на лікувально-профілактичній ниві. Суспільству належить пильно оберігати справжніх носіїв етнічних фітотерапевтичних знань, всіляко пропагувати їхній раціональний досвід та успіхи. Пам'ятаймо, що навіть універсальні наші символи пішли від життя-буття, пісень-замовлянь, кольору неба та збіжжя. А моделлю слугували рослини — перестріч гайовий та айстра степова, які цвітуть блакитно-жовтими квітами і усаджовані на полотнищі національного прапора України. Вищі феномени здоров'я — це і є наше правічне звичаєве право, наше життя та буття, в якому виникла та спадкувалась у тисячоліттях народна медицина і фітотерапія. Вони оптимізувались у взаємодії з буйною природою (екологією) і долинули до нашого часу. Фітотерапія як національне диво минулого, сучасного та майбутнього повинна, нарешті, стати наріжним пластом сучасних чи найсучасніших універсальних лікарських засобів. ...Адже національна ідентичність українців постає не в женьшені, китайському лимоннику чи елеутерококу..., а в материнці, родовику лікарському, омані високому, перстачі прямостоячому (калгані). В отому споконвічному зв'язку з вічним зелом для здоров'я і родоводу, з піснею, працею, культурою віків... [25; 26].

Як зазначалося вище, українська народна медицина привернула увагу дослідників з середини XIX ст. Окремі відомості про медичні знання українців у XVI — XVII ст. виявлені в мемуарах іноземних послів та мандрівників, що побували тоді в Україні. Певні дані з народної медицини знайшли висвітлення в етнографічних описах губерній, округів і воєводств⁵ середини — другої половини XIX ст. та початку XX ст., дослідженнях про окремі міста, містечка та етнографічні території, зокрема Гуцульщини⁶.

Починаючи з 70-х років XIX ст. з'являються спеціальні дослідження, присвячені питанням народної медицини. Серед них повнотою охоплення та докладністю описів відзначаються праці С. Носа "Ліки своєрідні з домашнього обходу і в картинах життя" (К., 1875), Г. Коваленка та І. Манжури "К народної медицини малоруссов" (1894), В. Милорадовича "Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской обла-

сти" (К., 1902), В. Доманицького "Народна медицина в Ровенському повіті на Волині" (Матеріали до українсько-руської етнології. — 1905. — Т.6). Значний фактологічний матеріал інформаційного характеру з питань народної медицини зафіксований в узагальнюючих працях В. Бабенка, З. Болгарович, С. Верхратського, Т. Гарник, В. Кархута, І. та Ю. Липи, М. та І. Носалів, С. та Я. Окуневських, А. Онищука, Г. Смика, М. Сумцова, Є. Товстухи, П. Чубинського, В. Шухевича, В. Ястребова [3, с. 5 — 7; 14, 15]. Ціла низка питань народної медицини ще очікує свого дослідника.

Скориставшись напрацюваннями українських [3; 6; 9; 20] та російських [1, 21] авторів пропонуємо свій варіант періодизації української народної медицини (табл. 1).

Розвиток народної медицини як один із шляхів удосконалення державного регулювання медичної діяльності в Україні.

Характерною особливістю останніх років для законодавств багатьох країн світу у сфері охорони здоров'я є посилення уваги до проблем правового урегулювання діяльності в галузі народної і нетрадиційної медицини (НіТМ).

Як відомо, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визнала, що знання натуральної медицини належить народам, в котрих вони повинні повною мірою поважатися. Науковці провідних країн світу дійшли спільної думки, що народна медицина значно випереджає за ефективністю академічну медицину, наприклад, при лікуванні ракових пухлин у деяких випадках дієвість методів народної медицини у 2,5—3 рази вища, ніж академічної.

Таким висновкам радіють не тільки дипломовані лікарі зі світовими досягненнями, але і пройдисвіти, що обіцяють за символічну плату вилікувати від найтяжчих хвороб, посиляючись на практику ВООЗ.

Сучасна народна і нетрадиційна медицина України базується здебільшого на використанні методів, які мають слов'янські корені (фітотерапія, апітерапія), так і на запозиченні та модифікованих методах. Зі сходу в Україні найбільше використовуються такі методи, як мануальна терапія, акупунктура, літотерапія, біоенергоінформотерапія. Досягненням західних вчених є гомеопатія, іридодіагностика, натуропатія, водолікування та інші.

На сьогодні особливо актуальним і своєчасним є розроблення теоретичних проблем вивчення незаконного заняття народною медициною (цілительством). Ця проблема ще не знайшла наукового обґрунтування і висвітлення у працях сучасних правників, однак відомий український дослідник академік Л.А. Пиріг [11, с. 160 — 182] та окремі журналісти [8] занепокоєні поширенням останнім часом під вивісками "народна медицина" та "цілительство" звичайного шарлатанства, що нерідко призводить до серйозних афер на здоров'я українців. Через засоби масової інформації (ЗМІ) своє ставлення до цієї проблеми висловлює і церква.

На жаль, у вітчизняній літературі, проблематика, що пов'язана з наданням медичної допомоги з використанням заходів народної та нетрадиційної медицини, не знаходить широкого висвітлення. В основному теоретико-методологічні дослідження стосуються державного управління та механізмів державного регулювання охороною здоров'я України.

⁵ Коли мова йде про округи та воєводства, маються на увазі території України, які знаходились у складі Австро-Угорської імперії та Польщі — авт.

⁶ "Народна медицина в гуцулів на високому рівні. Понад 350 видів рослин нарахував Василь Комендар, автор довідника "Лікарські рослини Карпат" (Ужгород, 1971). Збиранням лікарських рослин займався майже все населення Гуцульщини. Але найбільше — місцеві ворожбити, акушерки і ворожки. Вони мали вроджені лікарські здібності і довголітній досвід у розпізнаванні лікарських рослин, їх збиранні й виготовленні з них ліків..." [17, с. 146 — 152].

Незадовільний стан офіційної медицини на (Гуцульщині — авт.) сприяв поширенню знахарства. Лікар Косівського повіту М. Хомин у статті "Народна медицина" (газета "Народне здоров'я") писав, що серед сільського населення Галичини процвітає знахарство з "вірованням", "заговорами", "заклинаннями", "суєвірями". Лікар Ю. Мановський, який працював на Гуцульщині, відмічав, що "поки гуцул надумає звернутися до лікаря, через його хату пройде ціла плеяда шептунів і знахарів" [Державне управління охороною здоров'я в Україні: генеза і перспективи розвитку: / [Кол. авт.; Упорядник — проф. Я.Ф. Радиш, Передмова — проф. Т.Д. Бахтеєва; загальна редакція — проф. М.М. Білинської, проф. Я.Ф. Радиша]. — К.: Вид-во НАДУ, 2013. — 424 с.]

Таблиця 1. Основні етапи становлення та розвитку української народної медицини

№ п.п.	Етапи становлення та розвитку	Період
1	Зародження народної медицини	З появою праслов'ян у середині II тис. до н.е.
2	Народна медицина стародавніх часів	IV тис. до н.е – VIII ст. н.е.
3	Народна медицина доби середньовіччя: • згадка про перших княжих лікарів; • виникнення монастирської медицини; • поява лікарів-ремісників; • створення перших літературних пам'яток, які містять інформацію про вітчизняну народну медицину («Києво-Печерський Патерик», «Ізборник Святослава»)	IX – XVII ст. 80-і роки X ст. XI – XII ст. XI ст. XII – XIII ст.
4	Народна медицина XVIII ст.*	XVIII ст.
5	Народна медицина XIX ст.	XIX ст.
6	Народна медицина XX ст.	до 90-х років XX ст.
7	Народна медицина незалежної України	з 1991 р.

* Регулювання медичної діяльності в Галичині впродовж періоду, що детермінований XVIII ст. — першою половиною XX ст., відбувалося під впливом та за зразками різних держав (Австро-Угорська імперія, Західноукраїнська Народна Республіка, Польща, радянська влада, німецька окупація, побудова в цьому регіоні системи охорони здоров'я згідно радянських законів) [20].

Системний аналіз наукових праць українських авторів свідчить про те, що розвиток державного управління охороною здоров'я, взагалі та державного регулювання народної та нетрадиційної медицини, зокрема, ще залишається недостатньо вивченим. Дослідження даної проблеми все ще розрізнені, методично не об'єднані. Окремі ж праці науковців дають змогу лише незначною мірою розкрити суть проблеми.

З огляду на це, ми можемо визначити найважливіші напрями проблеми державного регулювання народної та нетрадиційної медицини, що потребують наукового дослідження.

На глибоке переконання авторів, найважливішим сьогодні слід вважати удосконалення нормативно-правової бази з регулювання діяльності в галузі народної і нетрадиційної медицини. Потребує постійної уваги й моніторинг обліку фахівців у галузі народної та нетрадиційної медицини.

Комплексний аналіз літературних джерел за темою дослідження свідчить, що кількість цілителів, які використовують народні та нетрадиційні методи лікування, просто вражає. Так, лише у Києві на сьогодні діють понад 30 різних центрів, шкіл і навіть інститутів цілительства, магії та чаклування. За підрахунками фахівців налічується понад 15 тис. одинаків-цілителів, а місячний обіг цього бізнесу становить від 20 до 100 тис. дол.

В Україні до нетрадиційної медицини, за інформацією федерації сприяння охороні здоров'я, щороку звертається понад п'ять мільйонів людей. Про популярність цього сегмента здоров'я охоронної галузі свідчить хоча б те, що деякі великі страхові компанії навіть пропонують види страхування, пов'язані з нетрадиційною медициною. Загалом, як стверджують автори проаналізованих нами літературних джерел, народним лікарям довіряють 40—60 % українців.

Для порівняння нижче наведемо низку окремих статистичних показників.

В Африці 80% населення використовують народну медицину. В Азії і Латинській Америці переважна більшість населення продовжує використовувати народну медицину з урахуванням історичних та культурних традицій. У Китаї за своїм обсягом народна медицина досягла 40 %. Відсоткове співвідношення для населення, котре хоча б раз зверталось до послуг народної медицини, становить: 48% в Австралії, 70 % в Канаді, 42 % в США, 38 % у Бельгії і 75 % у Франції. У Малайзії приблизно 500 млн дол. США щороку витрачається на послуги народної медицини проти 300 млн дол. США на класичну медицину. В Японії 60—70 % лікарів з академічною освітою випишують своїм пацієнтам ліки нетрадиційної медицини. Нами встановлено, що в багатьох країнах світу витрати на народну медицину не тільки високі, але і постійно зростають.

Законодавець України визначив поняття народної медицини (цілительства) як методи оздоровлення, профілактики, діагностики і лікування, що ґрунтуються на досвіді багатьох поколінь людей, усталені в народних традиціях і не потребують державної реєстрації.

Право на заняття народною медициною (цілительством) мають особи, які отримали спеціальний дозвіл на заняття народною медициною (цілительством), виданий Міністерством охорони здоров'я України або уповноваженим ним органом. Законом також визначено заборону проведення цілительства на масову аудиторію, у тому числі з використанням засобів масової інформації. Також законодавством визначено, що до загальнодозволенних видів медичної діяльності не належать лікування онкологічних хворих; лікування хворих на

інфекційні захворювання, у тому числі венеричні та заразні шкірні; СНІД; лікування хворих на наркоманію; лікування психічно хворих, які потребують невідкладної госпіталізації; видавання висновку про психічний стан здоров'я; догляд та лікування ускладнень вагітності; хірургічні втручання, у тому числі аборт; проведення розрахованих на масову аудиторію лікувальних сеансів та інших аналогічних їм заходів із використанням методу гіпнозу та інших методів психічного або біоенергетичного впливу. Реклама, що спростовує норму, закріплену законодавцем у повсякденному житті, нам зустрічається досить часто. Сьогодні газети буквально переповнені оголошеннями різноманітних цілителів, знахарів, провісників народної медицини, які пропонують хворим свої послуги, обіцяючи зцілення навіть від хвороб, які на сучасному етапі еволюції людства медиками визнані невиліковними.

Варто зазначити, що умови та організація роботи цілителя (особи, яка не має спеціальної медичної освіти, але володіє певним обсягом професійних знань та вмінь у галузі народної та нетрадиційної медицини) визначаються Положенням про організацію роботи цілителя, який здійснює медичну діяльність у галузі народної та нетрадиційної медицини, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я № 36 від 11 лютого 1998 р. У цьому Положенні визначається, що цілитель надає допомогу населенню методами народної та нетрадиційної медицини під контролем лікаря або в умовах лікувального закладу, повинен узгоджувати свої дії щодо надання консультативної та лікувальної допомоги пацієнтам лікарем-спеціалістом, вести облікову документацію, знати принципи медичної етики та деонтології тощо. На жаль, перелічене вище відсутнє в умовах інтернет-спілкування. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення визначає суб'єктами правопорушення осіб, що отримали у встановленому порядку спеціальний дозвіл на провадження медичної діяльності у галузі народної і нетрадиційної медицини, та інших осіб. До числа "інших осіб" навряд чи можна віднести адміністраторів сайтів, скоріше тих шарлатанів, котрі розміщують оголошення в газетах та на зупинках міського транспорту.

Як свідчить практика, таких нюансів не знають не лише пересічні громадяни, а й багато представників офіційних органів, які покликані стежити за порядком у цій галузі. Та й підставою для перевірки особи, яка займається цілительством, є скарга від хворих. Якщо ж заявник посилається на інтернет-ресурс, то адреса "цілителя" у цьому випадку буде відсутня, відповідно і перевірка проводитись не буде. Підкреслимо, що до компетенції МОЗ України не належить

урегулювання діяльності тих осіб, які не мають передбачених законодавством України кваліфікаційних та дозвільних документів на проведення медичної практики. Діяльність таких осіб регулюється службою податкового нагляду, правоохоронними органами, регіональними управліннями захисту прав споживачів або іншими органами виконавчої влади (залежно від порушень вимог чинного законодавства). Однак з метою запобігання випадкам незаконної медичної практики МОЗ співпрацює з Податковою адміністрацією України, МВС, СБУ, службою прокурорського нагляду, Державним комітетом з питань споживчої політики. Дослідження причин, чому і як "цілителі" отримують ліцензії, а головне їх правомірність, залишається поза межами статті, це компетенція інших органів.

Існують випадки, а нині це просто необхідність, яка беззаперечно діє на психіку та свідомість деякої категорії громадян, коли "цілителі" розміщують на сторінках сайту, в оголошеннях, газетах неправдиву інформацію про номер ліцензії нібито виданої МОЗ, а також печатку з реквізитами міністерства та підписами.

На нашу думку, було б доцільно запровадити можливість надсилання запити через електронну мережу Інтернет на офіційний сайт МОЗ України з метою з'ясування дійсності і відповідності виданої ліцензії та запобігання цього виду правопорушення. Така практика вже використовується на урядовому порталі Міністерства охорони здоров'я України Державною службою лікарських засобів і виробів медичного призначення. Сторінка сайту містить інформацію про Державний реєстр ліцензій та лікарських засобів. Необхідно лише ввести номер свідоцтва або ліцензії, номер наказу, дату та інші реквізити.

На жаль, на сторінці сайту "Регуляторна політика та дозвільна діяльність" у розділі "Народна медицина" міститься лише текст Конституції України та накази, що регулюють цей вид діяльності. Особливістю такого методу швидкого отримання інформації є те, що таким реєстром можуть скористатися пересічні громадяни будь-де і будь-коли. І вже потім самостійно зможуть вирішувати, звертатися їм за допомогою в лікуванні чи ні.

Водночас перші кроки до вирішення зазначеного питання відкривають широке поле для науково-теоретичного дослідження цього напрямку. Українці повинні серйозно занепокоїтись окресленою проблематикою, адже здоров'я нації є найдорожчим скарбом держави. І кожен з нас сам обирає, кому він надає право рятувати своє здоров'я — народній медицині або академічній. Феномен катастрофічного поширення нетрадиційної медицини у розвинених країнах світу розглядається як неояснене явище.

Проведений нами короткий аналіз і критика поширених у суспільстві лженаук і пара-нормальних вірувань ставлять законодавця у безвихідне становище. А спроби здійснювати на державному рівні різноманітні проекти в цьому напрямі не дають бажаного результату, хоча певна тенденція у ЗМІ і навіть на законодавчому полі є.

Як стверджують дослідники ролі та місця народної медицини у традиційній культурі українців, останнім часом у контексті реалій "перехідного періоду" помітно актуалізувалася проблема вивчення традиційної народної медицини (етномедицини). На їх глибоке переконання, народна медицина тісно пов'язана з матеріальним життям і побутом суспільства, чутливо реагує на рівень економічного, соціального, морального, екологічного комфорту людини. Надто різкі й болісні трансформаційні процеси на шляху від соціалізму до ринкової економіки породили безліч кризових явищ. За цих умов зростає інтерес до так званої альтернативної медицини. Все більше людей користується природними лікарськими засобами й традиційними методами оздоровлення, доцільність яких перевірена не одним поколінням.

У контексті викладеного вище, не можна не погодитися з думкою І. Колодюк [10] та Н. Серебрянникової [18] і про

те, що окрім суто практичного значення народна медицина виступає одним з джерел у дослідженнях світоглядних уявлень, сфери функціонування етнічних стереотипів і ритуалізованих форм поведінки. Як важлива галузь народних знань вона є частиною духовної культури, яка включає в себе залишки різностадіальних синкретичних вірувань, магічні практики й цінні емпіричні відомості. Адже добре відомо, що й сучасна професійна медицина, біля витоків якої стояли Гіпократ, Авіцена (Ібн-Сіна), Агапіт, Гален та інші, також базується на тисячолітньому народному досвіді.

Звернення до спадщини народного лікування збагачує сучасну науку. Це яскраво засвідчили численні факти використання набутих народної медицини у професійній лікувальній сфері. Так, у роботах З.Фрейда та К.Юнга, фундаторів такого напрямку як психоаналіз, був використаний евристичний потенціал народних засобів лікування у розробці світоглядних архетипів. Вони переконливо доводять важливість психотерапевтичних аспектів у контексті "хвороба-хворий-лікар".

Посилення інтересу громадськості до народної медицини значною мірою спричинено як прагненням зберегти її духовну складову в контексті відродження національних звичаїв і традицій, так і прагматичними зацікавленнями, які, на жаль, часто мають характер спекуляції чи моди. Насамперед, це стосується магічних елементів практики сучасних знахарів і цілителів, навколо яких штучно створюється романтичний ореол містично-окультної таємничості.

Зважений науковий підхід допомагає зрозуміти народний погляд на етіологію захворювання, "логіку" обраного терапевтичного методу і його світоглядну мотивацію, розмежовувати раціональні та ірраціональні прийоми лікування.

Сьогодні українська народна медицина розглядається як важлива складова традиційної культури Українського народу, в змісті якого поєдналися позитивні емпіричні знання, засоби лікування словом, досвід місцевих спостережень, світоглядні уявлення та вірування різних епох. Етнографічний підхід до дослідження проблеми передбачає вивчення таких питань, як розвиток народних уявлень про анатомію і фізіологію людини, народне розуміння етіології захворювань, погляди на народних лікарів, методи діагностики та профілактики, санітарно-гігієнічні норми, класифікація лікувальних засобів.

Дослідження народної медицини в етнографічному вимірі дає ключ до розв'язання важливих етнологічних завдань, пов'язаних з проблемами походження та розвитку світоглядних уявлень та народних знань українців. Адже народні методи лікування на теренах сучасної України, способи приготування ліків, їх асортимент і застосування відзначаються багатством етнічних та етнорегіональних форм. Вивчення їх є базою для проведення порівняльних досліджень, передусім народної медицини і сучасної фармакології. Удосконалення нормативно-правової бази з регулювання народної медицини та цілительства в Україні розглядається як один із надійних шляхів удосконалення системи державного управління здоров'я охоронною сферою в нашій державі.

Основними напрямками розвитку НіНМ в Україні визначені такі [5]:

- удосконалення законодавчої бази з урегулювання галузі НіНМ;
- опрацювання заходів, спрямованих на реформування галузі НіНМ, розроблення пропозицій щодо визначення перспективних напрямів розвитку НіНМ та реалізація їх на державному рівні;
- інтеграція методів НіНМ в офіційну медицину;
- науково-методичне обґрунтування методів та засобів НіНМ;
- удосконалення системи професійної підготовки лікарів шляхом впровадження методів НіНМ;

— визначення обсягу корисності та переваг надання медичної допомоги методами НІНМ;

— розширення міжнародного співробітництва та обмін досвідом з іноземними спеціалістами, які практикують методами НІНМ;

— ведення просвітницької діяльності серед населення;

— вивчення та розвиток цілителів як самобутнього напрямку народного лікування.

...Комплексний аналіз літературних джерел за темою дослідження дає підстави стверджувати, що людство з доісторичних часів шукало шляхи до видужання, застосовуючи з цією метою силу природи та її стихії. І вже тоді Вогонь, Вода, Повітря і Земля відігравали величезну роль у лікуванні різних захворювань. Засоби та прийоми народного лікування вироблялися в результаті емпіричного досвіду впродовж всієї історії людства, з часу виникнення людини до наших днів. Вивчення історіографії та джерел народної медицини привертає все більшу увагу фахівців різного профілю — медиків, біологів, етнографів [12].

Симбіоз наукової медицини з українською народною медициною — це поклик сьогодення, наше майбутнє джерело невичерпних, дуже часто, універсальних лікарських засобів [26, с. 13].

ВИСНОВКИ

Грунтуючись на викладеному вище, робимо наступні висновки:

1. Українська народна медицина така сама древня, як і людство, що населяло терени нашої держави. Її зародження сягає доісторичних часів і викликане інстинктивними засобами самозбереження народу. А вже первісна людина змушена була надавати собі медичну допомогу при різному роду травмах та захворюваннях. Саме це заставило шукати наших пращурів необхідних засобів у навколишній природі, насамперед — у світі рослин, оскільки протягом тисячоліть первісні люди харчувалися рослинною їжею. А це, в свою чергу, давало їм можливість пізнавати властивості рослин — відрізняти їстівні від неїстівних, отруйних. Так нагромаджувалися певні примітивні відомості про дію тієї чи іншої рослини на організм людини. Поява землеробства, розвиток тваринництва розширюють пізнання людини про рослинний і тваринний світ. Ряд рослин увійшов до арсеналу лікарських на основі спостережень над тваринами, які при нездужанні споживають певний вид рослин. Обробка сировини збагачувала людей знаннями про нові лікувальні властивості засобів рослинного й тваринного походження. При обробці шкір, наприклад, дізналися про в'язучі властивості дубової та вербової кори.

2. Доведено, що первісна, емпірична медицина розвивалася під впливом практики, спостережень над природою, збагачувалася та передавалася із покоління в покоління. Із нагромадженням цього досвіду утворюється певна група людей, для яких лікування стає професією, основним заняттям і способом існування. В Київській Русі такий "професійний" прошарок представлений "волхвами", "відунами", у практиці яких широко використовувалися різні засоби — лікарські рослини, мінерали, тваринні організми.

3. Виявлено, що народні методи лікування на теренах сучасної України, способи приготування ліків, їх асортимент і застосування відзначаються багатством етнічних та етнорегіональних форм, особливо це стосується Гуцульщини.

4. Обгрунтовано, що сьогодні особливо актуальним і своєчасним є вивчення незаконного заняття народною медициною та доведено, що зазначена проблема ще не знайшла належного наукового обгрунтування і висвітлення у працях сучасних правників, що призводить до значного поширення під вівісками "народна медицина" та "цілителів" звичайного шарлатанства та серйозних афер на здоров'я ук-

раїнців. Глибоке дослідження різних аспектів даної проблеми може стати предметом подальших наукових розробок.

Література:

1. Аникин И.Л. История Русской средневековой медицины. Избранные лекции. — Л.: ВМедА им. С.М. Кирова, 1988. — 40 с.
2. Бенюх Н.Ф. Історія фармації Галичини (XIII — XX ст.). — Львів, 1999. — 216 с.
3. Болтарович З. Українська народна медицина: Історія і практика. — К.: Абрис, 1984. — 320 с.
4. Верхратський С.А. Історія медицини. — 3-є вид., випр. і доп. — К.: Вища школа. — 1983. — 384 с.
5. Гарник Т.П. Основи концепції розвитку та урегулювання медичної діяльності галузі народної і нетрадиційної медицини (НІНМ) // Матеріали першого з'їзду "Народна медицина в Україні", Київ, 24—25 вересня 2010 р. — К., 2010. — С. 3—5.
6. Голяченко О., Ганіткевич Я. Історія медицини. — Тернопіль: ЛІЛЕЯ, 2004. — 248 с.
7. Євтушенко В.В., Радиш Я.Ф. Прийоми та засоби народної медицини у практичному використанні запорізьких козаків // Матеріали міжнар. симпозиуму "Актуальні питання в народній і нетрадиційній медицині: здоров'я і довголіття — університет здоров'я", м. Київ, 29 травня 2015 р. // Фітотерапія. — 2015. — № 2.
8. Ионычева Н. Аферы на здоровье украинцев // Вестн. — 24 марта 2015 г. — С. 12.
9. Клименко О. В. Державне регулювання медичної діяльності у сучасному суспільстві: монографія / О. В. Клименко. — К.: Видавництво "Логос", 2013. — 368 с.
10. Колодюк І.В. Народна медицина у традиційній культурі українців Полісся (остання чверть ХХ — початок ХХІ століття): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. — К., 2005. — 26 с.
11. Пиріг Л. Медицина і українське суспільство. Збірка медико-публіцистичних праць. — К., 1998. — 472 с.
12. Поканевич В.В., Первак В.І. Теоретичні аспекти народної медицини: навч. посібн. — К. "Nora-print", 2005. — 80 с.
13. Поляченко Ю.В. Координація та контроль за здійснення медичної практики в галузі народної і нетрадиційної медицини // Урегулювання діяльності в галузі народної і нетрадиційної медицини (Збірник матеріалів). — 2001. — С. 134—135.
14. Радиш Я.Ф. Нариси з історії військової медицини. — К., 2009. — 98 с.
15. Радиш Я. Обвинувачені за віру, совість та милосердя / Я. Ф. Радиш. — К.: "ДКС-центр", 2015. — 98 с.
16. Радиш Я. Цілителі тіла й душі (роль і місце лікарів та священників династії Бурчинських і родини Окуневських в історії України та інших держав світу) / Я. Радиш. — К.: НАДУ, 2014. — 208 с.
17. Сеньків І. Гуцульська спадщина. Праці з життя і творчості гуцулів / Іван Сеньків. — Редакція журналу (видавництво) "Гуцульщина", 2014. — 528 с.
18. Серебряннікова Н.І. Обрядові аспекти народної лікувальної практики слов'янського населення південно-західної України ХХ століття): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. — К., 2004. — 22 с.
19. Соколовський С.І., Гарник К.В. Державне управління у сфері народної медицини і цілителів України // Матеріали Міжнар. наук. симпозиуму "Актуальні питання в народній і нетрадиційній медицині: здоров'я і довголіття — університет здоров'я", м. Київ, 29 травня 2015 р. // Фітотерапія. — 2015. — № 2.
20. Сорока О.Я. Державне регулювання медичної діяльності на Прикарпатті на різних етапах його історичного розвитку в першій половині ХХ століття // Зб. наук. пр. за матер. Науково-практичної конференції з міжнародною участю "Трансформація політико-управлінських та державно-

владних відносин у процесі європейської інтеграції" (м. Івано-Франківськ, 24—25 травня 2012 р.) — Випуск 1. — Івано-Франківськ: "Місто НВ", 2012. — С.177—184.

21. Сорокіна Т.С. История медицины: учебник. — 2-е изд., перераб. и дополн. — М.: ПАИМС, 1994. — 384 с.

22. Ступак Ф.Я. Історія медицини. — К.: Вид-во "Книга-плюс". — 2015. — 174 с.

23. Сятиня М.Л. Історія фармації: навчальний посібник для вищих навчальних закладів. — Львів, 2002. — 660 с.

24. Тлумачний словник іншомовних слів / Авт.-уклад. О.М. Сліпушко. — К.: Школа, 2006. — 288 с.

25. Товстуха Є.С. Народна медицина як філософія українців // Матеріали першого з'їзду "Народна медицина в Україні", Київ, 24 — 25 вересня 2010 р. — К., 2010. — С. 9—10.

26. Товстуха Є.С. Українська народна медицина з погляду сучасності // Матеріали першого з'їзду "Народна медицина в Україні", Київ, 24 — 25 вересня 2010 р. — К., 2010. — С. 10—14.

27. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. — К.: "Ірина", 1998. — 1551 с.

28. Ярменчук А.Д. Менеджеру здравоохранения. Теория искусства управления: В 2 ч. — Ч. 2. Частные проблемы. — К., 1991. — 300 с.

References:

1. Anikin, I.L. (1988), Ystoryia Russkoj srednevekoj medycyny. Yzbrannyye lektsyy [History of Russian middle aged medicine. Selected lectures], VMedA named after S.M. Kirov, Leningrad, Russia.

2. Benyukh, N.F. (1999), Istoriia farmatsii Halychyny (XIII—XX st.) [History of Galichina formation (XIII—XX cent)], Lviv, Ukraine.

3. Boltarovitch, Z. (1984), Ukrains'ka narodna medycyna: Istoriia i praktyka [Ukrainian complementary and alternative medicine: History and practice], Abris, Kyiv, Ukraine.

4. Verhratskiyi, S.A. (1983), Istoriia medycyny [History of Medicine], 3d ed., High School, Kyiv, Ukraine.

5. Garnyk, T.P. (2010), "The basic concept of development and regulating of medical activity in the branch of complementary and alternative medicine (HIM)", Materialy pershoho z'їzdu "Narodna medycyna v Ukraini" [The materials of first congress "Complementary and alternative medicine in Ukraine"], 24—25, Kyiv, pp. 3—5.

6. Golyachenko, O. and Ganitkevich, Y. (2004), Istoriia medycyny [History of medicine]: LILEYA, Ternopil, Ukraine.

7. Ievtushenko, V.V. and Radysh Y.F. (2015), "Methods and means of alternative medicine in practical use of Zaporizhie kozaks", Materialy mizhnar. sympoziumu "Aktual'ni pytannia v narodnij i netradytsijnij medycyni: zdorov'ia i dovolittia — universytet zdorov'ia" [Material of international simposium "Actual questions in complementary and alternative medicine: health and longevity — university of health"], 29 may, vol. 2, Kyiv, Ukraine.

8. Ionycheva, N. (2015), "Fraud in health of Ukrainians" Vesti, 24 March, p.12.

9. Klymenko, O.V. (2013), Derzhavne rehulivannia medychnoi diial'nosti u suchasnomu suspil'stvi [State regulation of medical practice in modern society], Logos, Kyiv, Ukraine.

10. Kolodyuk, I.V. (2005), "Alternative medicine in traditional culture of Polissya ukrainians (the last quarter of XX — the beginning of XXI century)", Abstract of Ph.D. dissertation, hist. science, Kyiv, Ukraine.

11. Pyrig, L. (1998), Medycyna i ukrains'ke suspil'stvo. Zbirka medyko-publitsystychnykh prats' [Medicine and ukrainian society. Collection of medical publicity waorks], Kyiv, Ukraine.

12. Pokanevitch, V.V. and Pervak, V.I. (2005), Teoretychni aspekty narodnoi medycyny [Theoretical aspects of alternative medicine. Tutorial], Nora-print, Kyiv, Ukraine.

13. Polyachenko, Y.V. (2001), "Coordination and control of medical practice in the area of complementary and alternative medicine", Urehulivannia diial'nosti v haluzi narodnoi i netradytsijnij medycyny, pp. 134—135.

14. Radysh, Y.F. (2009), Narysy z istorii vijs'kovoi medycyny [Sketches of military medicine], Kyiv, Ukraine.

15. Radysh, Y. (2015), Obvynuvacheni za viru, sovist' ta myloserdia [Accused of faith, conscience and charity], DKS-centre, Kyiv, Ukraine.

16. Radysh, Y. (2014), Tsilyteli tila j dushi (rol' i mistse likariv ta sviaschenykyv dynastii Burachyns'kykh i rodyni Okunevs'kykh v istorii Ukrainy ta inshykh derzhav svitu) [Healer of sole and body (role and place of physicians and priests of Burachinsky dynasty and family of Okynevskikh in the history of Ukraine and other countries in the world)], NADU, Kyiv, Ukraine.

17. Senkiv, I. (2014), Hutsul's'ka spadschyna. Pratsi z zhyttia i tvorchosti hutsuliv [Hutsul heritage. Proceedings of Hutsul life and creativity], Hutsulschyna, Kyiv, Ukraine.

18. Serebryannikova, N.I. (2004), "Ritual aspects of alternative medical practice of slovyanic population in south western part of Ukraine XX century)", Abstract of Ph.D. dissertation, hist.science, Kyiv, Ukraine.

19. Sokolovskiy, S.I. Garnik, K.V. (2015), "State governance in the sphere of alternative medicine and healing in Ukraine", Materialy mizhnar. nauk. sympoziumu "Aktual'ni pytannia v narodnij i netradytsijnij medycyni: zdorov'ia i dovolittia — universytet zdorov'ia" [Materials of international scientific simposium "Actual questions in complementary and alternative medicine: health and longevity — university of health"], 29 May, Kyiv, Ukraine, vol. 2.

20. Soroka, O.Y. (2012), "State regulation of medical activity in Prykarpattya at different stage of its historical development in first half of XX century", // Zb. nauk. pr. za mater. Naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu "Transformatsiia polityko-upravlins'kykh ta derzhavno-vladnykh vidnosyn u protsesi ievropejs'koi intehratsii" [Proceedings of scientific international conference "The transformation of political management and state power relations in the process of European integration"], 24—25 May, Ivano-Frankivsk, Ukraine, pp. 177—184.

21. Sorokina, T.S. (1994), Istoriia medycyny [History of Medicine], 2-d ed, PAIMS, Moscow, Russia.

22. Stupak, F.Y. (2015), Istoriia medycyny [History of medicine], Kniga-plus, Kyiv, Ukraine.

23. Syatynya, M.L. (2002), Istoriia farmatsii: Navchal'nyj posibnyk dlia vyschykh navchal'nykh zakladiv [History of pharmacy: Tutorial for higher school], Lviv, Ukraine.

24. Slipushko, O.M. (2006), Tlumachnyj slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words], Shkola, Kyiv, Ukraine.

25. Tovstukha, E.S. (2010), "Alternative medicine as ukrainian's philosophy", Materialy pershoho z'їzdu "Narodna medycyna v Ukraini" [Materials first congress "Complementary and alternative medicine in Ukraine"], 24—25 September, Kyiv, Ukraine, pp. 9 — 10.

26. Tovstukha, E.S. (2010), "Ukrainian alternative medicine from the modern point of view", Materialy pershoho z'їzdu "Narodna medycyna v Ukraini" [Materials first congress "Complementary and alternative medicine in Ukraine"], 24—25 September, Kyiv, Ukraine, pp. 10—14.

27. Popovich, M. (1998), USE Universal'nyj slovnyk-entsyklopediia [USE Universal dictionary-encyclopedia], Irina, Kyiv, Ukraine.

28. Yarmenchuk, A.D. (1991), Menedzheru zdorovo-okhranennya. Teoryya iskusstva upravleniya [To the health manager. Theory of management art], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2015 р.